

MIKSZÁTH KÁLMÁN ÖSSZES MŰVEI

1—12. köt. Szerkesztik: Bisztray Gyula és Király István. Regények és nagyobb elbeszélések. 1871—1901. Bp. 1956—1959. Akadémiai K.

1956 elejétől egyik legnagyobb elbeszélőnk, Mikszáth Kálmán összes műveit is a kritikai kiadás módszerével jelenteti meg az Akadémiai Kiadó Bisztray Gyula és Király István gondozásában. Vállalkozásuk méretét talán azzal érzékeltethetjük legjobban, ha megemlítjük: Mikszáth összegyűjtött műveinek korábbi kiadásai meghaladták az ötven kötetet. Pedig ezek a kiadások nem is közölték az író teljes hagyatékát. De nemcsak mennyiségileg, hanem minőségileg is bonyolult tudományos feladatot kellett megoldani. Hiszen a korábbi irodalomtörténet és filológia az újabb irodalommal vajmi keveset foglalkozott, így nincs számottevő Mikszáth-filológiánk sem. A Mikszáth-életmű első gondozójának, Rubinyi Mózesnek a Jubileumi Kiadást befejező Hátrahagyott Iratok (a továbbiakban Jk, ill. Hi) egy esköteteihez fűzött lakonikus megjegyzéseiben, Mikszáth stílusával foglalkozó kötetén és a Jubileumi Kiadásokból kihagyott művek bibliográfiáján kívül György Lajos és Scheiber Sándor motívumtörténeti tanulmányait és néhány részletkérdéssel foglalkozó tanulmányt tartatunk csak számon.

A kritikai kiadás szerkesztőire hárult tehát az előmunkálatok teljes elvégzése, nekik kellett összeállítaniuk a művek pontos kronológiáját, felkutatniuk a szövegek változatait, meghatározni a művek keletkezési körülményeit. E munkájukhoz a már említett filológiai anyagon kívül mindössze néhány több-kevesebb pontossággal megírt életrajzi és fejlődéstörténeti munka állott rendelkezésükre.

Az anyagfelmérő előmunkálatok alapján a szerkesztők Mikszáth-életművét öt ciklusba sorolták, ezeken belül az oda besorolt műveket szoros időrendben állítják. A ciklusok: „Regények és nagyobb elbeszélések”, „Elbeszélések”, „Versek és mesék”, „Cikkek”, „Levelezés”. A sorozat a „Regények és nagyobb elbeszélések” ciklussal nyílt meg.

A kritikai kiadás (továbbiakban: Krk) alapelveiben, beosztásában, jegyzetei elrendezésében az I. Osztály által meghatározott és „A magyar klasszikusok kritikai kiadásá-

nak szabályzatá”-ban (I. Oszt. Közl. V. köt. 239—241 l.) tételesen megfogalmazott iránymutatását követi, csak a szövegközlés helyesírásával kapcsolatban térnek el a szabályzattól. Ezt a változtatást két tény tette szükségessé. Egyrészt a nagymérvű vállalkozás az Akadémia számára csak úgy vált kivitelezhetővé, ha a tudományos kiadást összeköti az olvasóközönség szélesebb köreiből szóló ún. tömeg-kiadással. Másrészt — s ez az elsősorban fontos — Mikszáth művei különböző kiadókánál jelentek meg, különböző helyesírási szemléletet tükröznek. Ezek a helyesírási eltérések sohasem estek egybe a mű megjelenésekor érvényben levő akadémiai helyesírási előírással, hol elmaradtak tőle, hol megelőzték. Ha a szerkesztők a szabályzat ide vonatkozó pontját követték volna, akkor kötetenként más és más helyesírási „norma” állott volna elő, s csak tovább fokozta volna a zűrzavart. — Így, mint maguk a szerkesztők írják — „a mai akadémiai helyesírás következetes alkalmazása látszott az egyedül helyes megoldásnak... A központozást szintén a mai helyesírás elveinek megfelelően alkalmaztuk, arra törekedve, hogy az írásjelek is a mondanivaló minél jobb megértését segítsék elő. A régebbi kiadásokban ugyanis sokszor éppen az írásjelek hiányos vagy helytelen feltüntetése okozott súlyos értelemzavaró hibákat. Természetes, hogy minden egyéni nyelvi sajátóságot (régies vagy tájéjtest, egyes hangok vagy szavak nyomatóékos megkülönböztetését stb.) kiadásunk híven megőrzi.” (Krk I. k. 250. l.)

A Krk egyes köteteinek jegyzetanyagát az alábbi fejezetcsoportosításban közlik: 1. Kéziratok és kiadások felsorolása. 2. A mű keletkezési körülményei, források. 3. Szövegváltozatok. 4. Tárgyi magyarázatok és vándormotívumok. 5. A műre vonatkozó irodalom.

*

Az első tizenkét kötetben* található művek kiadásfelsorolása és a szöveg változatainak számbavétele, tehát a kritikai kiadások

* 1. k. Ami a lelket megmérgezi, A batusz zsidó lánya, A lutri, A vár nagyje rókija. Sajtó alá rendezte: Bisztray Gyula. 1956. 307 l.; 2. k. Az apám ismerős. Sajtó alá rendezte: Bisztray Gyula. Nemzetes uraimék. Sajtó alá rendezte: Király István. 1956. 404 l.; 3. k. A lohinali fű, A két koljusziák, A beszélő köntös. Sajtó alá rendezte: Király István. 1957. 376 l.; 4. k. Galamb a kalitkában, A kis primás, Farkas a Verhovinán. Sajtó alá rendezte: Bisztray Gyula. 1955. 259 l.; 5. k. Kísértet Lublón, Az eladó bírtok, Páva a varjúval. Sajtó alá rendezte: Bisztray Gyula. 1957. 233 l.; 6. k. Beszterce ostroma. Sajtó alá rendezte: Bisztray Gyula. 1957. 324 l.; 7. k. Szent Péter esernyője. Sajtó alá rendezte: Bisztray Gyula. 1957.

szabványos feladatait megoldó rész is már sok új eredményt tartalmaz. Így elsősorban több műnek írt sikerült először pontosan megállapítani keletkezési idejét: a *Kisértet Lublón* c. nagyobb elbeszélésének megírását a kötetben való megjelenése alapján az 1896-os esztendőre tették, holott már 1893 elején megjelent a Pesti Hírlap tárcarovatában. Ennél még jelentősebb tévedést helyesbít a Krk a *Beszterce ostroma* és a *Szent Péter esernyője* kronológiai egymásutánjában. Több irodalomtörténeti kézikönyv attól a tényről megtévesztve, hogy a két regény szinte egyidőben, 1895 végén jelent meg kiadásban, megcserélte a sorrendet és a *Szent Péter esernyőjét* a *Beszterce ostroma* elé helyezte. Pedig a két regény befejezése között több mint másfél esztendőnyi idő telt el.

A szövegváltozatok számbavétele minden kritikai kiadás legizgalmasabb része közé tartozik: itt láthatunk bele az alkotómunka belső műhelytitkaiba. A napi sajtó számára dolgozó írók kéziratjai az esetek többségében elkallódtak. Erre a sorsra jutottak Mikszáth írásai is. Őt művének — sajnos, nem éppen a legjelentősebbeknek — kézírata azonban megmaradt. (*A lohinaí fű, A kis primás, Körvélyesi csíny, A Krúdy Kálmán csínytevései, A szelistei asszonyok.*) A sajtó alá rendezők pontosan nyomon követték a kéziratok változásait és ebből igen érdekes tanulságokat vontak le Mikszáth írói módszeréről: könnyebben írt párbeszédek, mint leíró részeket, az utóbbiakban sok a törlés, javítás; tömörségre törekszik (névmásokat, kötőszavakat húz ki utólag); kerüli a szóismétléseket és árnyaltabb stílusfordulatokat keres. (Krk 3. k. 269—270. l.) A kéziratban található javítások arra mutatnak, hogy általában előre átgondolta meséit, nem fogalmazás közben formálta elbeszéléseit. Nagyobb törlések nincsenek, javításai csak a csiszolás nyomait viselik magukon. (Krk 9. k. 213. l.)

A kéziratok vallomásai természetesen csak az alkotás első megfogalmazásának jellegzetességeire utalnak. Mikszáth azonban az első — rendszerint sajtóban napvilágot látott — közlés után, mielőtt kötetben is megjelenetné (de sok esetben a későbbi kiadások alkalmával is) tovább csiszolja műve szövegét. E stílus javításokon kívül azonban számtalan olyan módosítást is találhatunk, amelyek hol kisebb, hol nagyobb mértékben a mű koncepcióját is változtatják. A fiatal író pályája elején egyik-másik hosszabb elbeszélést több helyütt is közli.

A közlések eltérések, világosan jelzik a téma kialakulása felé vezető utat. Így formálódott *A vármegye rókjája* és *Az apám ismerősei* c. elbeszélése. Az utóbbit 1875-ben *Egy homályos történet* címen tette közzé. Két későbbi kötetében (1883, 1898) felvette, a Jk-ban azonban már nem közölte. 1878-ban a Szegedi Napló hasábjain ezt a három évvel korábban írt elbeszélést kibővítve *Az apám ismerősei* címen jelentette meg. (A Szegedi Naplóbeli formát Mikszáth soha kötetben nem közölte, csak halála után jelent meg a Hi 18. kötetben.) A Krk *Az apám ismerőseit* tekintette főszövegnek, az *Egy homályos történetet* pedig teljes szövegében a Függelékben közli. A két szöveg összevetéséből kitűnik, hogy az 1878-ban átdolgozott elbeszélés főhősévé Bornemissza István csendbiztost tette, a történetet, amely korábban az 1860-as évek derekán vagy végén játszódott, a Bach-korszak idejére helyezte és ezzel egészen más atmoszférát teremtett. Terjedelmesebb szövegkijelölések, ill. betoldások más későbbi műnél is előfordulnak, ezek hol egy-egy alak jellemét módosítják, hol az író által feleslegesnek ítélt kitérőt tüntetnek el. Ezek a változtatások csak teljes szövegkörnyezetükben plasztikusak, így bemutatásuk-ról sajnos le kell mondanom. Egy igen érdekes, a már érett író belső válságára, a közéleti témától való átmeneti visszavonulására utal az *Apró képek a vármegyéből* c. 1899 végén befejezett elbeszélése. Ugyanennek az évnek a legelején kezdte meg lapjában, az Országos Hírlapban a *nagy szakállú Borcsánszky* című elbeszélésének közlését. Hat folytatás után a hetedikkel, a január 26-i számmal hirtelen befejezte elbeszélését. A befejezést a külső körülmények idézték elő: ez volt alig másfél éves lapjának utolsó száma. A közölt részekből kitűnik, hogy az író a megyei élet visszasságait, a hivatalnokok nemtörődöm tehetetlenségét akarta kigúnyolni. A félbemaradt művet Mikszáth 1899 végén befejezi. Az Országos Hírlapban megjelent szöveget az ott közölt utolsó két folytatástól eltekintve szinte változatlanul újra közölte és még két új fejezetet fűzött hozzá. A koncepció változását már azzal is jelezte, hogy az eredeti címet a *főispán vendégeire* változtatta, középpontban nem a megyei tunyaságot jelképező „nagy szakállú Borcsánszky” került, hanem az első változat két epizód szereplője, Hanka és a német professzor. A történetet Mikszáth kettőjük romantikus szerelmévé változtatta. Király István e változsból az alábbi következtetést vonja le: „Roman-

328 l.: 8. k. Ne okoskodj, Pistal, Nagy kutya a vicebíró. A zöld légy és a sárga mókus, Praszkovszky, a siket kovács, A gavallérok. Sajtó alá rendezte: Bisztray Gyula. 1958. 344 l.; 9. k. Két választás Magyarországon. Sajtó alá rendezte: Bisztray Gyula. 1958. 323 l.; 10. k. A demokraták, Új Zrinyiasz. Sajtó alá rendezte: Király István. 1957. 388 l.; 11. k. Apró képek a vármegyéből, A Krúdy Kálmán csínytevései, A mi örökös barátunk, Egy éj az Arany Bogárban. Sajtó alá rendezte: Király István. 1959. 336 l.; 12. k. A fekete kakas, A szökevények, A szelistei asszonyok. Sajtó alá rendezte: Bisztray Gyula. 1959. 364 l.

tikus történetek írásának esztendeje lett Mikszáth életében az 1899-es év (*A Krúdy Kálmán csínytevésai; Egy éj az Arany-Bogárbán; A fekete kakas*). A felnövő közéleti undor, s az annak ellenmérgeként ható mesélő vágy változtatta meg az Apró képek a vármegyéből kezdeti művészi kompozícióját is... De az 1899-es év romantikus történetei nemcsak a belső megtorpanást, az átmenetet is jelezték. Az átmenetet a közéleti szatíraktól a nagy társadalombíráló regények felé...” (Krk 11. k. 212., 213. l.)

Nem lenne teljes a képünk a „Szöveg-változatok” fejezet nyújtotta anyagról, ha nem említenénk meg, hogy bár Mikszáth műgonddal alakította írásai stílusát, a részletekben való közlés, illetőleg írás, a gyors sajtó alá rendezés következményeként sok ingadozást találhatunk mellékalakjai családnevének (néhol még a személynevének) írásában, helységnevek alkotásában. A szerkesztők ezeket az elírásokat kijavították és a variánsok jegyzékében esetről esetre jelzik.

A szöveggondozás egyik lényeges eleme az alkotás szövegére rakódó szövegromlások hiteles helyreigazítása. A Mikszáth-életmű esetében ennek, a többszöri kiadás miatt, fokozott jelentősége van. Több százra tehető már az eddig megjelent kötetekben azoknak a javításoknak a száma, amelyeket a sajtó alá rendezők a kézirat vagy az első közlés alapján végrehajtottak. Néhány példa az örökletesség vált hibák javítására: „minden részeg emberen megérzik az állatok valamelyike. A mi hősnünkön csak a birka [hibásan: *abrakja*] látszott.” (*Galamb a kalitkában* 4. k. 16: 2), „veres [hibásan: *véres*] orral” (*Beszterce ostroma* 6. k. 25: 11), „búgó [hibásan: *buzgó*] érces hang” (uo. 121: 3), „az árvák és gyámoltalanok gondviselője [hibásan: *képviselője*]” (*Szent Péter esernyője* 7. k. 26: 7), „átnyújtván [hibásan: *odányújtván*] azt Zrinyinek” (*Új Zrinyiász* 10. k. 55: 22), „két újját szájára illeszti [hibásan: *ereszti*]” (uo. 188: 29) stb.

*

A Mikszáth-filológia mulasztásait a jegyzet-apparátus két fejezettípusa, a művek keletkezési történetével és forrásaival foglalkozó részek, és a szöveghez kapcsolódó tárgyi jegyzetek pótolják. A felszabadulás előtti Mikszáth-irodalom elsősorban csak az anekdotikus eredetű motívumokra figyelt fel és a történelmi tárgyú írások forrásvidékére utalt. A Krk első tizenkét kötetének jegyzetanyaga e korábbi általános utalásokat konkrétta teszi és ugyanakkor felfigyel arra az inspiráló hatásra, amelyet az újságírás, a politikai élet alakulása gyakorolt az íróra. Ez a hatás természetesen nem mutatkozik meg mindig közvetlenül. Előfordul, hogy sokszor éveknek kell eltelnie, tapasztalatok-

nak kell egymásra rakódnia ahhoz, hogy a téma művé érjen, de olyan hatás is adódik, amely a már korábban kialakult művészi megfigyeléseket szinte robbanásszerű hatásal hirtelen művé érleli.

A *Nemzetes uraimék* keletkezési körülményeit vizsgálva Király István figyelmeztet arra, hogy a dzsentri-ről szóló regény téma megformálásához az 1880-as évek elején kibontakozó dzsentri-vita nagymértékben hozzájárult. Mikszáthot korábban foglalkoztatta az idő sodrából kiszakadó középnemesség helyzete. A dzsentri-vita ezeket a kérdéseket előtérbe állította és bár publicisztikai írásában Mikszáth véleménye inkább a konzervatív Asbóth Jánoséhoz állt közelebb, a vita további alakulása arra késztette az író, hogy regényében már inkább a liberális Láng Lajos álláspontját szálaltassa meg: a dzsentri érdekében nem az időt kell hátrafordítani vagy lassítani, a dzsentrinek kell hozzáidomulnia a változó időkhöz. A mikszáthi alkotó módszerre jellemző, hogy ehhez az „aktualitás” szülte regényéhez a környezetrajzot egyes figurái jelleméhez a motívumokat, jobbára saját fiatalkori, szülőföldi emlékeiből merítette.

A *Beszterce ostroma* „keletkezéstörténetét” maga az író árulja el egy később megjelent cikkében. E vallomás szerint a témát a bolondos Pongrácz gróf egyik távoli rokonától, Pongrácz Károlytól hallotta. A sajtó alá rendező Bisztray Gyula elsődleges feladatának tekintette az írói nyilatkozat adatainak és utalásainak tényszerű alátámasztását, hiszen a korábbi irodalom minden megállapítását a mikszáthi nyilatkozatból merítette. A tények szembesítésével kiemeli a regénynek az írói lelemény szülte részeit, elkülöníti a bár inspiráló, a műben mégis más alakot öltő esemény-mozzanatokat, bemutatja a mű megírásával kapcsolatos anekdotikus visszaemlékezéseket, és ezek összvetéséből vonja le a következtetéseket. Érdekes adatokat közöl a nedeczei várúr családjáról, majd sorra közli azokat az írásokat, amelyek a regény megjelenése után a Vasárnapi Újság hasábjain napvilágot láttak. Ezek az írások hol kételkedve fogadták a regényben bemutatottakat, hol még újabb adalékokat említettek a gróf don quijote-i tetteiről. Bisztray az általa bemutatott keletkezéstörténet új adatainak bemutatása után is figyelmeztet a még megoldásra váró filológiai feladatokra: még fel kell tární „a bolond grófról életében megjelent esetleges közléseket, amelyekre Mikszáth [a Nyílt levélben] csak homályosan és pontatlanul utal”. (6. k. 202. l.)

A mű genezisének történetéből adódó problémák késztették a szerkesztőket arra, hogy Mikszáth egyik ismert regényén, a *Két választás Magyarországon* kompozícióján változtassanak. Az alkotást Mikszáth több for-

mában közölte. 1893-ban írta meg a Katángy-leveleket, majd 1895-ben az „olvások kívánságára” hőse élettörténetét. 1896-ban kötetben kiadta az 1895-ben írt élettörténetet, de hozzáfűzte Katángy leveleit és *Katángy egyéb művei* címen öt politikai karcolatát. 1898-ban pedig megírta hőse másodszori képviselővé választásának történetét *Egy választás Magyarországon vagy A körtvélyesi csiny* címen. A különböző időkben megalkotott írásokat a Jk-ban adta ki közös kötetben, az azóta általánossá vált *Két választás Magyarországon* főcímmel. A kötet hármas tagolása (Katángy viszontagságos élete, Katángy levelei, A körtvélyesi csiny) közismert. A Krk e hármasból — az alábbi megindokolással — elhagyta Katángy leveleit: „A Krk jelen ciklusa mellőzi, illetőleg egy későbbi ciklus számára tartja fenn *Nagy-ságos Katángy Menyhért országgyűlési képviselő úr leveleit*. Nemcsak azért, mert gyűjteményünk ez első ciklusa kizárólag Regényeket és nagyobb elbeszéléseket hirdet, hanem azért is, mert ezek a levelek Mikszáth országgyűlési karcolatainak szerves tartozékai és műfaji szempontból egyaránt egy későbbi csoportba, a Politikai karcolatok ciklusába valók.” (Krk 9. k. 183. l.) Véleményem szerint ez az érvelés még formai megfontolások alapján is vitatható. Az igaz, hogy a Katángy-levelek a Wekerle-kormány idején Mikszáthnak az álnév mezébe burkolt országgyűlési karcolatok voltak, de ez a rejtőzködés már akkor irodalmi célzatú. Katángy Menyus alakjában a kormányt mindenben támogató mamelukot formázta meg. Nem véletlen az sem, hogy amikor Menyus élettörténetét megírta, a kötetkiadásba beleillesztette a Katángy-leveleket is. Szerves összefüggést teremtett a pénztelen dzsentri hí hozományhajszája és a családi kapcsolatok révén a parlamenti mamelukok politikai „hozomány-hajszája” között. A Jk-ban végrehajtott további összevonás sem véletlen szülötte. A hármas tagolás ebben az esetben meggyőződésem szerint annak a társadalmi, politikai konzekvenciának az eredménye, amelyet az 1900-as években írt nagy regényei is tükröznek: a magyar liberális politika válságának okát az elmúlt évtizedek alacsony szintű „dzsentri centrikus” politikájában látta. És e politizálás alappillére a Katángy Menyusok mameluk-szolgasága teremtette meg. Tehát itt a formai megfontolások nem játszhatnak szerepet, hiszen a ránk maradt végső kompozíció Mikszáth elképzelését tükrözi.

Az 1890-es évek vége két jelentős munkájának keletkezési körülményeit Király István Mikszáth politikai csalódásaival köti össze. A *demokraták* megírását Mikszáthnak a magyar progresszió felemásával kapcsolatos ellenérzéseiből eredezteti, korábbi novelláiban

és országgyűlési karcolataiban megbúvó utalások alapján. Filológiai adalékokkal alátámasztva bemutatja, hogy az író a két elbeszélés hősét élő személyek jellemvonásából gyúrta: a *Szervusz*, *Pali bácsi* Molnár Pálját részben Blaskovics István, részben Fejérváry Miklós alakjából gyúrta össze; az *Ugyan eredj Rákócziadal* hőse pedig Kállay Ákos. Az elbeszélés első változatában alakját eredeti nevén szerepeltette, és ez kisebb sajtópolémiát váltott ki. Király közli ennek az anyagát és hozzáfűzi Mikszáthnak magánlevelét, amelyet e vitával kapcsolatban az egyik Kállay-rokonhoz intézett. A levélben igen érdekesen fejtegeti véleményét a történelmi tények írói ábrázolásával kapcsolatban. Az *Új Zrínyiász* keletkezési körülményeit szinte külön tanulmányban tárja fel. Bemutatja és jellemzi a regényfolytatásokat közlő *Országos Hírlapot*, Mikszáth rövidéletű lapvállalkozását. Felfigyel arra, hogy az újság már 1897 novemberében bejelentette az *Új Zrínyiász* folytatásos közlését, Mikszáth pedig december 17-én Milyen lesz „Az új Zrínyiász” címen ismerteti terveit, valójában azonban csak február derekán jelent meg az első részlet. A nehézkes nekiindulásban Tisza Kálmán előzetes aggályoskodásának nyomait fedezi fel Király. Megállapításait az író későbbi, a tényeket kissé széplítő vallomásával támasztja alá. A regényt kiváltó külső körülményekre utalnak a fejezet további részletei: felidézi II. Vilmos német császárnak Zrinyit dicsőítő beszédét (1897), amely a magyar közélet nacionalistáit fokozott öntönjenezésre készítette; bemutatja a klerikális reakció pártjának, a néppártnak botrányait, a parlamenti életet gátoló obstrukciós vitákat és a politikusoknak a közgazdasági életben folytatott tevékenységét. Ezekből az aktuális elemekből formálta meg Mikszáth regényének szatirikus szálait. Zrinyi Miklós életére vonatkozó történelmi tényeket; szöveg szerint kimutathatóan Horváth Mihály történelemkönyvéből merítette. Végül utal az irodalmi ösztönzésekre is.

A Krk izgalmas újdonságai azokhoz a művekhez kapcsolódnak, amelyek keletkezésének forrásvidékét, a politikai élet alakulásának művészi tükröztetését a korábbi kutatás majdnem teljes egészében mellőzte. De lényegesen új és főként konkrét anyagot nyújt a történelmi témákat feldolgozó művek keletkezéstörténete is. A *kis primás* forrásait Bisztray Gyula Fraknói Vilmos „Mátyás király élete”, Horváth Mihály „Magyarország történelme” és Teleky József „Hunyadiak kora Magyarországon” című műveiben találja meg. A *két koldusdiák* közvetlen forrásainak számbavétele (Thaly Kálmán, Horváth Mihály) mellett Király István utal a regényben előforduló történelmi hiúlensé-

gekre és pontatlanságokra és a történelmi tények írói felhasználását összeveti Jókai írói gyakorlatával. A *Kisérlet Lublón* című regényében Mikszáth utal egyik forrására, Matirko Bertalannak az *Ethnographia* 1890-es évfolyamában megjelent értekezésére (ennek szövegét a Krk jegyzetanyagában közli), Bisztray Gyula e szöveg mellé odahelyezi a fiatal Mikszáth egyik olvasmányélményét, Jósika Miklós „II. Rákóczi Ferenc” c. regényét, ezzel is utalva arra, hogy az író érdeklődését már korábban magára vonhatta a Kasperek-téma és idézi még Mikszáth Kálmán egyik kedves olvasmányának, a Pitavalnason hasonló helyzetet bemutató részletét.

E néhány példa is érzékelteti, hogy a művek genezisést tárgyaló részletek nagymértékben elősegítik a Mikszáth-filológia kibontakozását és bevilágítanak az írói munkamódszer eddig ismeretlen mozzanataiba. A „Szövegváltozatok”-at követő „Tárgyi magyarázatok” pedig a részletes filológia eszközeivé váltak a Krk-ban. A ma már homályos utalások magyarázata mellett a szerkesztők a Mikszáth-életműben visszavisszatérő motívumokra, helyzetekre utalnak, anekdoták forrásait, módosulásait, felfelbukkanásait tartják számon. Ezekben a látszólag apró jegyzetekben sokszor hosszú hetek és hónapok munkája rejlik.

*

Az egyes művekre vonatkozó jegyzet-apparátust az irodalom bemutatása zárja le. Nyomon követi a művek irodalomtörténeti utóéletét a megjelenést követő kritikai fogadtatástól napjainkig. A Krk-nak ezt a célkitűzését helyeslehetjük, hiszen az egykorú kritikai visszhang által megütött hang nagymértékben befolyásolja a mű későbbi utóéletét, de nemcsak ezt, hanem az egész írói életmű hangsúly-arányainak kialakulását is. Mikszáth irodalmi hírnevét a *Tót atyájak* és a *Jó palócok* rajzaival vívta ki. Ez a tény hosszú időn át befolyásolta a regényíró műveinek fogadtatását. A *Nemzetes uraimék*, *A lohinaí jű*, *A két koldusdiák* egykorú kritikáiból kitűnik, hogy ezekben a művekben nem a nagy epikára törő író szándékát méltányolták, hanem a rajzok szempontjából vizsgálták újabb írásait és minduntalan hanyatlásról, „regényírói képesség” hiányáról értekeztek. A kilencvenes évektől kezdve a kritikai fogadtatás már megoszlik. A libe-

rális irodalmi csoport elismeri regényírói tehetségét, a konzervatív körök még mindig a korábbi álláspontot képviselték, azaz nem tudták felfedezni a regényírói vénát. De ezekben az ellenvetésekben már ott bujkál a ki nem mondott vád is: a korabeli társadalmi problémák felé való fordulás nehezítése. Az irodalomtörténeti utóéletben az egyes művekben a szerzők irodalmi állásfoglalásának megfelelően bukkannak elő az említett kritikai szempontok.

A szerkesztők a művek utóéletéhez szervesen hozzátartozónak tartják a színpadi feldolgozásokat és megfilmesítéseket. Álláspontjukkal teljes egészében egyetérthetünk, hiszen köztudomású, hogy különösen a Horthy-korszakban sorra vitték színpadra vagy a film vásznára Mikszáth alkotásait. Ezek az átdolgozások az eredeti művek „áthangolásával” nagymértékben befolyásolták a műről és az író életművéről kialakult közvéleményt. Elég csak a Harsányi Zsolt-féle átdolgozásokra utalnunk.

Az irodalmi utóélet tehát vitathatatlanul szerves tartozéka a Krk jegyzet-apparátusának. Erről az említett tények és a kötetekben található további anyagok mindenkit meggyőzhetnek. A tizenkét kötet átlapozásakor azonban szembeötlővé válik, hogy a Krk szerkesztőit ezen a területen nem mindig vezetik egységes szempontok, sokszor túlzottan részletesen idéznek egy-egy írásból. Ez különösen ott válik feltűnővé, ahol a Mikszáth-irodalom egy-egy korábbi, viszonylag könnyen hozzáférhető darabját idézik, vagy a felszabadulás utáni, részben könnyen hozzáférhető, szakfolyóiratban megjelent írást túlzott részletességgel, ill. teljes egészében közlik, vagy irodalomtörténeti szempontból jelentéktelennek tűnő alkalmi kritikák ún. „üres járataival” is foglalkoznak. Ez a bőbeszédű idézési módszer sokszor elhomályosítja a lényegét. A sorozat további kötetiben ezt az egyenetlenséget könnyűszerrel el lehetne kerülni.

*

A Mikszáth Kálmán Összes Művei első tizenkét köteté már eddig is a Mikszáth-életmű számos ismeretlen összefüggésére, az írói munkamódszer eddig figyelembe nem vett formáira hívja fel a figyelmet. Gazdag filológiai eredményei pedig remélhetőleg további kutatásokra serkentenek. *Rejtő István*

KÖHALMI BÉLA: A MAGYAR TANÁCSKÖZTÁRSASÁG KÖNYVTÁRÜGYE

Bp. 1959. Gondolat K. 258 I. 12 t.

A Magyar Tanácsköztársaság, fennállásának rövid ideje alatt, kulturális területen is igen sokat végzett; csak most, a különféle emlékezők, tanulmányok és szöveggyűjte-

mények megjelenése után lehet igazán látni, hogy mennyit. Köhalmi Béla régóta várt könyve 1919 könyvtárügyének első hiteles ismertetését adja s igazolja régen meglevő

sejtésünket: mindaz, ami tudományos és népművelési szempontból e kérdéssel összefügg, igen nagy jelentőségű a magyar kultúra egészét tekintve is. A Tanácsköztársaság idején mindenütt nagy előrehaladás történt, de — alapos történeti okok miatt — a könyvtárügyi terén végzetek kiemelkednek a 133 nap nagyszerű eredményei közül is. Szabó Ervin és a köréje gyűlt liberális-szocialista csoport hosszú időn át tartó rendszeres munkája készítette elő a tanácshatalom könyvtári politikájának sikerét és tette lehetővé, hogy európai viszonylatban is a kor követelte legmagasabb színvonalon bontakozhassék ki ez a politika. A szerző, e csoport egyik legtevékenyebb tagja, a Tanácsköztársaság könyvtárügyének egyik irányító biztosa az egyetlen, aki mindezt a tények felsorakoztatásával egyértelműen bizonyíthatta is.

A könyvtárügyi megbízottak irattára ugyanis a Tanácsköztársaság bukása után elkallódott s ma már kevés a reménye, hogy valaha is előkerül. Éppen ezért mind ez ideig csak az ellenforradalom alatt készült, sokszor céltatosan ferdítő összefoglalásra voltunk utalva s 1919 könyvtárügyének adataiból csak azokat ismerhettük, melyeket a kurzus könyvtári szakemberei jónak láttak közölni. Kőhalmi Béla alig használ fel valamit ezekből az adatokból, hiszen azok ellenőrzésére nem nyílt lehetősége; ellenben alapos kutatómunkával derített fel egy sor, eddig lappangó dokumentumot az egyes könyvtárak irattárában, közzétéve egyben néhány sikeresen megőrzött egyéni feljegyzést is. Könyvét számos egészen új történeti adat felsorakoztatásán túl az is jellemzi, hogy szigorúan megmarad a tényeknél, annál, ami történt, s nemigen szól azokról a tervekről, melyek nem valósulhattak meg. (Ezért választotta műve címéül is a könyvtárügyet, a könyvtári politika helyett.)

A Tanácsköztársaság idején végrehajtott intézkedések jelentőségét tudományos alapossággal úgy támasztja alá, hogy egy-egy kérdés érintésekor annak egész előtörténetét röviden összefoglalja, s bár néhány esetben (például a 63. lapon, a múzeumpolitika ismertetésekor) túlzott részletességgel megzavarja a kötet fővonalát, gyakorlatilag vázlatosan a magyar könyvtárügy századeleji helyzetképét is adja. Igen tanulságos adatokat sorol fel a múlt század egészséges polgári törekvéseinek (elsősorban Trefort Ágoston terveinek) előadásáról, a magyar imperializmus kultúra-ellenességéről, a hazai könyvtárügy erőinek elsorvasztásáról, s ezzel kapcsolatban mutat rá arra, hogy a proletárhatalom tulajdonképpen a cserbenhagyott polgári terveket is megvalósította, sőt, a legmerészebb elképzeléseken is túllépett.

A Fővárosi Könyvtár radikálisai a legfejlettebb polgári módszerek felhasználásával, angol és amerikai tanulmányutak tapasztalatainak leszűrésével készültek már az első világháború előtt a teljesen liberális alapokon nyugvó könyvtárpolitika uralomra-juttatására. A közülük kikerült 1919-es vezérkar azonban nem elégedett meg ennyivel: mind a tudományos, mind a közművelődési hálózat területén a proletárdiktatúrát igyekezett szolgálni. Kőhalmi egyúttal szerencsésen mutat rá arra is, hogy a konzervatív beállítottságú, de szakmailag jó könyvtári vezetők közül hogyan lehetett nem egyet éppen a tervek és a tettek nagyszerűségével megnyerni e szolgálathoz.

A szerző adat-fiztetete, ragaszkodása a tények, az eredmények érveléséhez a könyv hitelét vitán felülivé teszi ugyan, a tervek részletes ismertetése nélkül azonban — úgy érezzük — némileg csonka marad 1919 könyvtárügyének képe. A korra oly jellemző felszabadult (sok irreális, de sok megvalósítható) tervezettség bemutatásával nemcsak hogy a Tanácsköztársaság könyvtári politikájának irányáról kaptunk volna még lenyűgözőbb képet, de többet érezhettünk volna azoknak a hónapoknak a lendületéből is. Kőhalmi Bélának — érthetően — egyik legfontosabb feladata az volt, hogy a Horthy-korszak rágalmaival a tényeket állítsa szembe, de néhol talán túlságosan is védekező, magyarázó mű született e koncepció alapján. A szerző puritanizmusa esetenként önmagával szemben is túlzottan nyilvánul meg: szerénységből saját szerepét a valóságosnál kisebbnek mutatja meg, és sem a *Könyvtári Szemlével* kapcsolatos nagy munkáját, sem a Dienes László mellett végzett szervező és irányító tevékenységet nem tünteti fel a kellő súllyal (sőt, a 179—180. lapon olvasható cikk szerzőjeként sem nevezi meg magát).

Külön szólni kell a könyv érdekes stílusáról, mely a tudományos prózát a forradalmár szókinccsével ötvözi. Jelzőivel folytonosan visszautal az alapvető osztályellentétekre s látszólag nyugodt mondatai így izzanak át a Tanácsköztársaság egyik vezetőjének érzelmeivel. Ez a letagadhatatlanul megnyilatkozó szubjektivitás, mely az értekező stílus szorítottságában teljesen kiáradni nem tud, különös vibrálással tölti meg a sorokat. S jogszerű teszi, immáron a tudományos színvonalú mű elvégzése után, az *emlékezések* összegyűjtésének és megírásának kérdését is. E könyv gazdag adattárának és sok utalásának alapján hasonló értékű emlékgyűjtemény ugyancsak értékes adalékokat szolgáltatna az utókornak.

Szabó György

ADY ENDRE VÁLOGATOTT LEVELEI

A leveleket válogatta, sajtó alá rendezte, az előszót és a jegyzeteket írta Belia György. Bp. 1956. Szépirodalmi K. 644 l. 24 fénykép.

Egy élet és egy kor dokumentumai — ezt a címet adhatnánk a válogatott levelezést bemutató írásnak. Ady maga versben többször vallott rendkívülinek érzett életéről: „Én élni és hódítani fogok egy fájdalmas, nagy élet jussán” — (Ifjú szívekben élek) — írta élete vége felé. „S én, jaj, magamnak vagyok hőse” — panaszkolta az Ilosvai Selymes Pétert idéző versében. Ebben a vaskos levelezés-kötetben engem legfőképpen ez a probléma izgat: a levelek vallomása Ady életéről. Az Ady-élet minden szférájába bepillanthatunk e levelezés tanulmányozása közben: a „hotel szobák lakójának” mindennapjait csakúgy felidézük, mint ahogy a mindennapoktól ihletett Ady-poézisnek a háttérére is sok esetben fény derül itt.

Ez a 620 Ady, ill. Adyhoz írott levél időben több mint húsz évet ölel fel: 1897. IV. 24-én datálódik az első és 1918. IX. 7-én az utolsó. A feladási helyek Érmindszenttől Csucsáig — Ady életének kezdő és záró állomásai — változnak, közben Párizst, Budapestet és a levelezők tartózkodásának más-más pillanatnyi helyét is érintve. A címzettes, ill. feladók nevei között olvashatjuk a szűkebb család tagjain kívül az irodalmi és más barátok, ismerősök neveit is, valamint a korabeli közélet egy-két képviselőjének nevét. A levelek témái Ady magánéletéhez kapcsolódnak: anyagi gondok, kiadási ügyek, családi bajok, szerelmes levelek — s csak ritkán térnek ki az alkotással kapcsolatos gondjaira. Igaz, hogy ilyenkor rendszerint fontos vallomások buknak ki Adyból.

A levelekből kirajzolódó Ady-portré: egy neuraszténias ember arcvonásait mutatja: „Nekem ellenségem az élet” — írja Brüll Bertához (1905. II. 16. 116. l.). S ezt az az Ady írta le, aki többször is variálta azt a gondolatot, hogy: „idegeimből élő fajta vagyok” (Lédához 1905 őszén — 129. l.) — később — ugyancsak Lédának, s mindkét alkalommal kissé mentegetőzősképpen is megismétli: „Idegeimből élek és idegéletet élek” (1909. október 8. után. 298. l.). S nem sokkal később így vall önmagáról, szintén Lédának: „Iszonyú neuraszténias vagyok. Rettenetes gyötrelmem minden írás... Csak éppen nem akarom magam még végleg elesni hagyni.” (Bp. 1906. máj. 10. — 150. l.) S így sorakoztathatnánk a vallomásokat, amelyek mindmind egy neuraszténias idegrendszer vitustáncáról vallanak: az élet, sőt a természet legkisebb eseményei, rezdülései hatással vannak Adyra: „...havazó télre virradtam s ez földérintett” (1903. XI. 29. Brüll Bertához. 76. l.). Am a következő napi levélben ezt

olvashatjuk: „...állandóan ideges vagyok. A tegnapi kis örvendeztető télnék vége. A sár még nagyobb, s a felhők még piszkosabbak” (1903. XI. 30. Brüll Bertához. 77. l.). A művészileg is legszebb ilyen vallomást azonban egy Lédához írott levélből idézhetjük: „...csúnya, fekete, sáros a világ, csupa vizes hajlandóság az ólmos ég, ökörszekér vagy faláb hozhatna érintkezésbe az érmindszenti külső világgal, ha egyáltalán vágnék erre az érintkezésre, engem már napok óta földhöz verve tart ennek a csúnya falusi ősznek a hangulata, deportált lénynek érzem magam...” (1903. XI. 23. Diósy Ödönéhez. 70. l.)

*

Bizonyos levelezés-egységek bontakoznak ki: egy-egy periódusban voltak alkalmi levelező partnerei és volt, aki egész életében elkísérte: korai — Párizs előtti — korszaka levelezéséből messze kiemelkednek a Somló Bódoghoz, Biró Lajoshoz és Brüll Bertához írottak: nekik vallja meg legőszintebben kételyeit, önmagát, tehetségét, művészetét illetően: „Én tudom, hogy neked és nekem igazunk van s hogy voltaképpen minden mindegy. De mégis csak irigylenedők, kik erre az igazságra sohse jönnek reá” — írja Biró Lajosnak 1903 őszén. Somló Bódoghoz néhány nappal később írt leveléből hallatlan művészi tudatosságára és igényességére derül fény: „Első nagyobb dolognál nem elegendő, ha esztétikámmal tisztáztam a kérdést. Hátra van a nagyobb. Most már mennyi kell lealkudnom a sikerért és a publikum nivójáért, de úgy, hogy sem én ne vessem meg magam nagyon, se azok, kik nem tartoznak számolni avval, hogy én leszállítottam a magam értékét. Keresői diszpozíció ez.” Ady tehát mindjárt társadalmi relációjában vizsgálja művészetét, de emellett állandóan felszínre tör belőle a szubjektív kétely is: „Féltérek, gyöngeségek — írja akkori írásairól. — Föl fog emészteni a tehetetlenség, amely a költés első pillanatában a leghatalmasabb érzéseimnek gátakat rak.” (Somló Bódoghoz. 1903. XII. 18. — 91. l.) Ezek az önmagával kapcsolatos kételyei művészi szinten összegeződnek egyik ekkor írt, s igen szép novellájában, a Leczy Tóni-ban. S írjuk ide még azt a mondatát is az egyik Biró Lajoshoz írott levelének, amelyik szintén fontos önvallomása: „Talán egész életemben a te hatásod volt reám a legerősebb, a legmaradandóbb” (104. l.). Párizsi útja céljáról is többször ír ezekben a hónapokban, a legpregnansabban

talán egy Diósy Ödönkéhez írott levélben: „... egész utammal az a céloom, hogy a jövőm érdekében tegyek valamit, s megmentsem magam a vidéki elzúllástól“ (72. l.). „Nem monok le többet önmagamról. A magamé akarok lenni“ — írja Brüll Bertához ugyan-csak ezen az őszön (59. l.). Ezekkel a több címzetthez intézett levelekből való idézetekkel azt hiszem sikerült dokumentálni ennek az 1903-as ősznek sorsfordító jelentőségét Ady életében.

S míg ezzel a három emberrel — Biró Lajossal, Brüll Bertával, Somló Bódoggal, az 1903-as ősz tanúival — később csak szórványossá válik a levelezés, 'ekkor lép be az életébe az az Asszony, akihez csaknem kilenc évig íródnak az önmagát pillanatnyi idegállapotában is legmélyebben megmutató levelek: Brüll Adél. „Örjögő“ korszaknak lehetne nevezni a megismerkedésük első — 1903 ősze—1904 január között írott Ady-levelekből kirajzolódó periódust: s ezekből a levelekből az derül ki, hogy Léda mindenképpen a rég várt, de éppen jókor érkezett Felszabadító volt Ady számára: a bakfisok, színésznők és orfeum-szereplők után az első nő, akiért mindenképpen érdemes volt lán-golnia: ez a nagy élmény érteti meg a korai levelek ilyen vallomásait: „Ma már nem az elpusztulás vágya volt bennem erősebb, de élni és provokálni az életet Magáért“ (43. l.). „Én az akarok lenni, aminek Maga akar engem“ (1903. IX. 23-i levél. — 48. l.). S már ekkor leírja azt a mondatot, amely ennek a szerelemnek a legjellemzőbb vonását mutatja meg: „Soha jobban nem szenvedtem még meg, mióta Magát ösmerem, a Maga látásáért“ (50. l.). Hányszor elmondja ezt a szerelem kilenc éve alatt. „Mindig — s ha lehetett, mindenképpen — hangoztattam, hogy maga által vagyok valaki, ha vagyok. Ha fáj valami magától, az néha-néha egy kis nagyon-asszonyos gyarlóság, mely — én tudom legjobban, sőt talán egyedül — nem illik a maga mindenképpen egyetlen, csodálatos értelmű és ösztönös emberségéhez.“ S ugyanebben a levélben így jellemzi önmagát: „kevés emberpéldány van ma már olyan sok becses, jó indulattal, gyermekes, fehér hittel és szeretni tudással elég szkepszis és értelem mellett egy asszonyhoz, aki Maga, az élethez s önmagához, mint én. A többi: idegrágás, roham, szeszély, de múlt és nem igaz. Tartsuk meg egymásnak magunkat s ne keressünk alantasságokat egymásban. Ember még nem akarta szilárdabban asszony-ember társával a minden lehető boldogságot, mint én, a híres momentáné. S rendelkezézzék — meggondoltan írom — az élettemmel, ahogy maga akarja!“ (12—9. l.) Van olyan pillanata ennek a szerelemnek, amikor Ady az egész megelőző életét ennek az élménynek a szempontjából látja: „És egész

életem — készülés volt s készülés Magához.“ (147. l.) Az idézeteket szaporíthatnánk, idézhetnénk Léda permanens féltékenységről valló részleteket, rámutathatnánk az Ady—Léda-ügy furcsaságaira (Diósy Ödön szerepe stb.), s ugyanitt a titkolt asszonyi fájdalomról is beszélhetnénk, amelyek a néhány fennmaradt Léda-levélből derülnek ki — de az eddig bemutatott részletekből is igazolódik, hogy a Léda-verseket magyarazzák a Lédával való levélváltások. (S így különösen sajnálhatjuk, hogy Léda leveleiből oly kevés maradt fenn.) S a verseket s a levelezést egységben látva, az Ady—Léda kapcsolat legáltalánosabb jellemzéseként ezt az Ady-levél-részletet érzem — szemben az Elbocsátó szép üzenet már torzított látásával: „Áldja meg az Isten azért, amiket átéreztetett velem“ (135. l.). Igen, ez volt a lényeges mozzanat ebben a szerelemben: új érzésszférákat tárt fel Ady lelkében ez a nagy élmény. Így lett ez a polgári szemmel „amoralis“ kapcsolat a legnagyobb emberi élmények „átéreztetésére“ alkalom.

*

A kortárs irodalom színe-java felsorakozik e levelezés-kötet hasábjain. Maga Ady is úgy jelenik meg elöttünk, mint a modern irodalom tudatos szervezője: „olyan kevesen vagyunk, hogy még levélbanalítások árán is ápolni kell a mi közösségünket“ (93. l.) — írta Hatvany Lajosnak a barátságukat megalapozó levelében. „A modern irodalom nagy ügyé“-ről volt itt rendszerint szó, ahogy Schöpfung írta Adynak (360. l.). S itt mindjárt jegyezzük meg, hogy az Adyt körülvevő barátok, értők közül Bölöni, Hatvany mellett messze kiemelkedik Schöpfung Aladár. A leghiggadtabb leveleket a kortársak közül ő írta Adynak. Ő már ekkor felülemelkedett a kortárs érzékenységen és szinte az irodalomtörténész távlatából nézte Adyt (L. pl. 221—223. l.). Úgy jelenik meg Schöpfung ebben a levelezésben, mint az utakat többfelé szeretettel egyengető barát. Helyzete folytán is inkább tehetette ezt, mert nem kötődött a Nyugathoz. — A Nyugattal való bonyolult kapcsolatáról is ezekből a levelekből tudunk meg lényeges momentumokat: „ti nem mindenkinek engeditek meg a véleménymondást“ — (319. l.). A század első két évtizede sokféle irodalmi törekvéseiről is képet kapunk: pl. Horváth János egyik Adyhoz írott levelében „józan modernség“-ről ír, mint ami felé a Budapesti Szemlé is tendáltni kell (316. l.). Nem célunk itt ilyen szempontból teljesen bemutatni a kötetet, inkább csak néhány jellemző vonást szeretünk volna kiemelni. S így éppen csak megemlítjük a párizsi évektől a haláláig elkísérő, mindig segíteni kész, hü-

séges barátot, Bölöni Györgyöt, Hatvany Lajost, az Ady mellett harcoló esztétát s mecénást: nekik írja meg például a háború miatti rettenetes szenvedését (505., 534. l.). „Minden ellenem s életem eredményei ellen” — írja 1916 októberében Bölöninek (534. l.). S csak példaként említjük meg a Móricztól kicsiholt életre szóló fogadalmat (292. l.), s azt, hogy Áchim „lelkem danoló madarának” nevezi Adyt (195. l.), s azt is, hogy Kaffka levelei is milyen vallomásokot tartalmaznak mind Ady hatásáról, mind pedig a saját művészetéről. S arra, hogy tudott Ady embereket megítélni, meglátni, a legjobb példa a Pintér Jenőhöz írott levél (468. l.). Ahogy Kosztolányi egész költészetére következtetett első kötetéből, úgy villantotta fel Pintér egész későbbi pályáját korai megalkuvásaiból. És hogy mit jelentett az Ady-líra a legjobb kortárs koponyáknak, annak érzékeltetésére idézzük Jászi Oszkárt: „Nagyon kimerülten és elutazás előtt úgy érzem, hogy egy nagy adósságom van Önnel szemben. Megköszönni azt a sok vigaszt, reményt és kipihenést, amit az Ön csodálatos verseiből kaptam. Mikor ennek a mai generációnak minden termékét rég elporlasztotta az idő, s elenyésztek mindazok nevei, kik filozófiát, művészetet, tudományt és propagandát csináltak, az Ady Endre neve és poézisa még mindig élni fog” (205. l.). S az érzéseit szemérmesen rejtegető Schöppflin is leírja, hogy „testvért lát” Adyban (187. l.), s hogy Ady lírájában a saját lelkének tükrét látja, s éppen ezért „a személyes hála érzése is” fűzi Adyhoz (199. l.).

*

A kötet hallatlan gazdagságából még néhány mozzanatot emelünk ki: rendkívül érdekesek, sokatmondóak az alkotásra vonatkozó vallomásai: Juhász Gyulának a saját hangját már megtalált költő ad tanácsot (124. l. — 1905. VII. 30-i levele) — a Radó Antalhoz írott levelében máig kiaknázatlanul vallott tárcanovelláiról (1907. VI. eleje. — 163—164. l.). A háború alatt rendkívül fontos vallomást tett testvéröccsének az „asztalfiók számára” írt versekről (537—538. l.). Sok szó esik ezekben a levelekben Ady betegségről, egyáltalán egészségi állapotáról: az olvasót a hihetetlen, szinte csodálatos regenerálódó képessége lepi meg, ahogy mindegyik zuhanás után összeszedi magát.

*

A levelekből kirajzolódó Ady-élet volta-keppen egyénileg színezett életformája a polgári korszak művészenek, aki már a saját munkájából kell, hogy megéljen, hiszen mögötte már nem áll a független alkotást lehetővé tevő vagyon. „... de meg írnom kell, hogy éhen ne vesszek” (321. l.) — írja

Lédának 1910-ben. Innen érthető kompromisszumai, állandóan zavaros pénzügyei, s az olyan jellegű megjegyzése, hogy „... szeretnék Adyhoz méltóbban élni” (482. l.). Egyáltalán: e levelezéskötet végigolvasása után még nagyobbá válik előttünk Ady: így látjuk csak, hogy milyen mindennapok között dacolta ki a líráját.

S e levelezés-kötet tanulmányozása segített hozzá, hogy mélyebben megértsem egyik legszebb, egykori iskolájába — Kincs Gyulának — üzenő versének sokszor olvasott sorait:

Arcomon ma is áldott tekintetét
Szemeidnek érzem,
Mennyit biztattál és az élet-öröm
Nem jön el hozzám, nem jön mégsem, mégsem
.....

És mégis-mégis, ha nem is örömet,
Szép megkísértetni az élet talányát.
(Vén diák üdvözlete.)

E között a mégsem és mégis között hullámszik ez a líra. A legnagyobbak e között a dilemma között éltek, s innen, erről a mégisről dobták fel az életüket. Erre a mégsem-mégisre próbálok a feleletet már régóta megtalálni. Ez a levelezés csak megerősített abban a sejtésben — amiről életműve különböző szféráiban is együttesen árulkodik —, hogy ez az ember az élet legnagyobb ügyeiben maradt egyedül. Ady „dekadenciája” is innen érthető: ezt a „dekadenciát” az élete töltötte fel szomorúsággal, s nem egy irodalmi divat rekvizitumait ismétli. Ady valóban az életét dobta arra a máglyára, amely a tehetségét állandóan vörös izzásban tartotta. S egyben Ady életműve segített mélyebben megérteni egy régi, nagy igazságot: minden megvalósult élet egy lehetséges válasz a sors által minden élőnek feltett nagy kérdésre: a nagy vizsgán Ady Sorsát faggató lírájával válaszolt. A lázadó Titánok kései utódjaként kérdéskövekkel dobálta meg az Istent (Rendben van, Ürsten). S ez az élet beszorítva a liberalizmus korának hazugul optimista magyar világába, amely világ szenvedéseinek okozója, s lázadó művészetének inspirátója volt egyben. Ime: itt áll előttünk a Sors belső (alkati, személyes) és külső (társadalmi) burka. — Ady életének keretezői, amelyek a mégsem és mégis dilemmáját megértetik. Ám olykor elementáris erővel tört fel a vágy ebből a lélekből a „szabályos”, a kiegyensúlyozott, a rendezett élet után (A Sorsom ellopója) — bár végig tisztában volt vele, hogy nagy poézisnak rendkívüli élet az ára: „Petőfi korszakokért, generációkért élt és volt boldogtalan, zaklatott” — írta a Petőfi nem alkuszik-ban. „Jön egy poéta, ki élete, boldogsága, vére és idegei árán

kitalál egy új nótát” — írja félreérthetetlenül önmagáról (B. N. 1907. VIII. 22.). S ahogy Ferenczy Károly remekén, a Józsefet eladják testvérei című képen, a bibliai Józsefnek a képből kinéző könyörgő szemei már elkísérnek egész életemben — mintegy Tölem, a nézőtől várva segítséget — úgy hallom, most már a levelezéssel megerősítve mindig Ady főszólamaként az Északi ember vagyok befejező sorait:

Ember beszél, kinek a sors,
Az élet, évek és napok
Szívének gyökeréig fájnak.

*

A levelek nem művészi szándékkal íródtak — sok esetben elsiettek, modorosak (429. l. — *hozzáörülni*), sok a szecessziós elem bennük — mégis megformáltságukon átít a költő Ady: a tömörítés, a jelzők halmozása, az asszociációkkal való élni tudás az, ami a költőre emlékeztet: „Küldöm hát Magához minden szomorú, reményes, lemondó, forró érzésemet s könyörgésemet: higgyen bennem Édes, Egyetlen, Minden s aki várt világa egy kicsi, bús életnek” (42. l.). Elég csak „A könnyek asszonya”-ra emlékezni, hogy azt mondhatjuk: a Lédához írott levél e sorai verssorok — prózában. Az 1903-as őszi érmindszenti levelek igen gazdagok az impresszionista természetfestésben: „Ez a szürke, néma, monoton világ igen-igen elernyeszt” (78. l.). Ez a sor viszont a „falu” versei egy-egy sorával harmonizál. A Brüll Bertához írott levélben így olvashatjuk a „Meg akarlak tartani” c. vers gondolatát — prózában: „Kezdem magamon konstataálni, hogy a vonzalmaim távolságokat kívánnak, ami elég szerencsétlen, perversus lélekre vall” (114. l.).

Mindezeket szem előtt tartva is azt mondhatjuk, hogy bár Adynak vannak kiemelkedően fontos és megformáltságukban is nagy levelei, de többségükben inkább életrajzi adalékok ezek a levelek.

*

A Magyar Századok sorozatban megjelent, izléses, zöld köntösű kötettel kapcsolatos filológiai munkát Belia György végezte. Kitűzött célját, hogy ti. a válogatással „átfogó és igaz képet adjon az olvasónak Ady életéről” (553. l.) sikerült elérnie. Igen gazdagon dokumentálja például Ady 1903-as őszi hónapjait, s ezen belül is a Lédá-szerelem első etapját. Ady levelei felfedik „A könnyek asszonya” motívum érzelmi hátterét és kiobbantóját. A válogatással kapcsolatban egyetlen lényeges számonkérnivalónk van. Az Ady—Hatvány-levelezésből egészében

kellett volna közölni „A magunk szerelme” körüli vitát, amelynek kicsúcsosodása Ady ragyogó vitazáró válasza, a „Hunn, új legenda” című vers (1913. IV. közepe—1913. VI. 1. közötti levelek. L. Hatvány: Ady a kortársak közt 184—198. l.). Belia közli Ady választát Zempléni Árpád leveleire, amelyben a Petőfi Társaságba invitálta Adyt. Szívesen olvastuk volna Zempléni érdekes levelét is.

Révész megbízhatatlan, s az életrajzok, memoárok sok esetben tendenciózusan kiszakított publikálása után az első tudományos igényű Ady-levél publikáció ez. Belia gyűjtőköre: az Ady-irodalom kézikönyvei és a Széchényi, illetőleg Akadémiai Könyvtár kéziratára. „Ady hatalmas levelezésének... talán harmad vagy negyedrésze...” került be ebbe a válogatásba (553. l.). Filológiai pontatlanságra csak abban az esetben akadunk a szövegközlésben, ha nem kéziratból publikál: így pl. az 548. számú levélből, amelyet Ady Lajosné könyve alapján közöl, kimaradt a következő szöveg: „Ha a kis titkárral beszél(sz) kérdezd meg Sugár Elemér címét. Ő küldi a H. Sz. 300 koronáját s.” (MTA Kéziratár.) A 382. számú levél kéziratában *fölmérhetetlen* olvasható a kötetben olvasható *felmérhetetlen* szemben. S az Ady által üdvözöltek nevei között Földessy nevét is felfedezni véljük. A válogatással, sajtó alá rendezéssel kapcsolatban nyitott kérdés az is, hogy a „nyílt levelek” bevéndők-e egy ilyen válogatásba: így pl. a Fehér Dezsőhöz írott híres levél inkább publicisztikai mű, mintsem levél (39—40 l.).

A leveleket magyarázó jegyzetek általában sikerültek: az olvasóközönséget tájékoztatják — de az irodalomtörténet olvasó számára is hoznak novumot. Az alább következő néhány megjegyzésünk az ilyen érdeklődésű olvasó megjegyzése, aki minden vonatkozást szeretne kiderítve látni: 9. jegyzet: F.-né: nem: R.-né? 15. jegyzet: Azt hiszem, hogy inkább Bánffy Miklósról van szó és nem Bánffy Miklósról, 22. j. Stern Marciné — Stern Mártonné — felesleges magyarázat, 26. j. melyik Nietzsche-műből idéz Ady?, 52. j. néha a levélből érthető dolgokat is megmagyaráz (Vészi—Braun), 557. l. „... december első napjaiban megkezdte nagyváradi újságíróskodását a Szabadság szerkesztőségében” — köztudomás szerint január első napjaiban kezdte meg; egyes neveket, bizonyos adatokat egymást követő levelekben is megmagyaráz — ami felesleges (139—140. levél: Radó). Az irodalomtörténet olvasó ugyancsak feleslegesnek érzi az 52. és 60. sz. (B. N.—Vészi J.), valamint a 30. és 60. sz. jegyzetek ismétlődő magyarázatait is (V. H. O. Sz.). S itt jegyezzük meg azt is, hogy osztjuk Kovalovszky Miklósnak a 262., 348., 432. számú levelekkel

kapcsolatban kifejtett dátumozási korrekcióját (It. 1958. 178. l.). A jegyzetekkel kapcsolatban még annyit, hogy azok olykor túlságosan szűkszavúak: egyes levélbeli utalások, nevek kiderítésénél Ady publicisztikájához is fordulhatott volna Belia. A gazdag anyag elrendezése mintaszerűen jó.

Beliának a kötet elején közölt bevezetése a levelek vallomásainak felhasználásával megrajzolt Ady-pályakép. Igényes írás, nyeresége az Ady-irodalomnak. Talán csak azzal nem érthetünk egyet, hogy aránytala-

nul részletesen foglalkozik — más, éppen a levelezésből kiderülőben fontos szerepet játszó kortársakat mellőzve — Hatvany Lajos szerepével. Hangsúlyozom: az aránytalanság a probléma és nem az, hogy Hatvany szerepét jelentősnek látja Ady életében. Másrészt: Lédával szemben érezhetően hűvösen tartózkodó álláspontot foglal el, s ez a levelek értelmezésében is kissé egyoldalúvá teszi.

A kötetet jól összeválogatott, gazdag ikonográfiai anyag zárja le.

Varga József

NAGY ENDRE: VÁRAD, PEST, PÁRIZS

Válogatta, sajtó alá rendezte és az előszót írta: Kellér Andor. Bp. 1958. Szépirodalmi K. 553 l.

Ez az egy kötetben kiadott három könyv egy — a modern magyar irodalom történetében jelentős szerepet játszó író életének három állomásáról számol be. Egy város regénye az első könyv címe, s ebben váradi újságírói éveire emlékezik vissza Nagy Endre. Krúdy kalauzolásának keretében mutatja be a századelő Nagyváradját. Sokoldalúan elevenedik meg az egész korabeli élet: a századelő magyar vidéki városának annyi jellegzetes színfoltja és alakja: az újságíró, s egyáltalán az egész vidéki újságírás, a katonaság és az újságírók kapcsolata, a vidéki város különféle intézményei, amelyekben egy újságírónak meg kell fordulnia, eredeti figurák sorában lép elébünk a letűnő dzsentri, s a nagy mulatozásokról, az ostoba tréfákról is beszámol Nagy Endre, amelyek már mind ennek az osztálynak a dekadenciájáról beszéltek. Nagy Endre könyvében azonban valahogy megszépül mindez: társadalomszemlélete: a kiegyező polgár. Pedig váradi újságírói éveire visszaemlékezve, ő maga is a radikalizmust tartja legnagyobb élményének: „Ez a radikális áramlat sodort magával bennünket, ifjú írókat...” — írja (34. l.). Könyve műfaját címéből olvashatjuk ki: egy város regénye. Nem memoár hát Nagy Endre könyve, hanem mint a cím is mondja: regény. Inkább hangulatot, atmoszférát ad vissza, mintsem konkrét kortörténelmet. „...szándékosan nem voltam körültekintő és tárgyilagos. Előre megmondtam, hogy nem történelmet akarok írni, sem statisztikát, sem szociográfiát. A magam emlékezetével akartam bevilágítani a múltba és előre tudtam, hogy ez a világitás egyoldalú lesz. De vállaltam, hogy inkább a ténybeli adatokhoz leszek hűtlen, mint a lírához” (130. l.) — vallja ő maga. Az irodalomtörténetírás is elsősorban ezt az általános korképet használhatja, valamint egy-két adatot: pl. Nagy

Endre pontosan megírja elkerülését Váradról (1900. VI. 28. A névtelen Ady-cikk megítélése szempontjából ez például fontos momentum. 145—147. l.). A könyv műfaji következménye egyébként — az egy város regényéből fakadó sajátosság —, hogy a szerző egyéni arcéle kevésbé domborodik ki: egy a szereplő figurák sorában.

A kabaré regénye és a Párizs, 1913. (A kabaré regényének második része) a címe Nagy Endre következő írásainak. Egy különös, szerencsés élet bontakozik ki előttünk ezeken az oldalakon: a véletlen döntötte el Nagy Endre életpályáját. Egy esti szereplésre való felkerésből alakult ki konferansziéművészet: ez döntötte el sorsát, s az írói pályáról ez vitte át az előadóművészi hivatásra. Nagy Endre könyve becses művelődéstörténeti forrása is ennek az új művészetnek: úgy vizsgálja, mint „ennek a szegény, ordenáré, újdonsült és mégis tehetséges városnak” a művészetét, tehát mint jellegzetesen városi, budapesti jelenséget. Bizonyos feltevélei voltak e kabaré megszületésének, s mindenekelőtt a műfaj megmagyarosodása. Másrészt: az új magyar irodalom megszületése, amely műsorral látta el a kabarét. A kabaré regénye két részben játszódik: az út az Andrassy úti kabaréig, majd pedig az Andrassy úti kabaré, a Modern Szinpad története. Nagy Endre cáfolja azt a legendát, mintha a kabaré mintáit Párizsból hozta volna (259. l., 438—439. l.). Kabaréjának jelentőségét úgy látja: „Egy kis fórumot csináltam pódiumomból és annak technikai magasságával helyettesítettem azt a hiányzó erkölcsi magasságot, amellyel a dolgok fölé döntőbíróvá kerekedhettem volna. Most már utólag bünbánattal állapítom meg, hogy az egyes kérdésekben állásfoglalásomat sokszor nem az átértett igazság, hanem a siker lehetősége szabta meg” (200. l.). Ez önkritikus megállapítás mellett is világosan látja azon

ban vállalkozásának valódi funkcióját: „Érdemem volt, hogy ha könnyelműen, frivolan is, de a közérdeklődést mégiscsak rátereltem azokra a magasabbrendű kérdésekre, amelyek akkor a könnyebb fajta szórakozások területére sohasem juthattak volna el” (201. l.). Egyébként maga Ady is „a lelkiismeretünk”-nek nevezte Nagy Endre Fórumát a Nyugatban (1912: 223. l.). Színháztörténetileg is jelentős tett volt Nagy Endre vállalkozása: a lokál-eredetű szórakozási lehetőségből valami új született: az új mondanivalók és új formák kísérleti színpada. Igaza van Nagy Endrének végkonklúziójában is: a kabaré írói új formáikkal szétrobbantották a színpadi szórakozás összezsugorodott, vén kereteit (275. l.). Az irodalomtörténezt mind ezen túl elsősorban az érdeklő regényből: hogyan vonja maga köré a kabaré a kibontakozó modern magyar irodalmat (Szép Ernő, Karinthy Frigyes, Gábor Andor.). Könyvének legszebb ilyen vonatkozású része: Ady szerzői estjének a leírása (252—253. l.). Nagy Endre a saját fórumát Ady új költészete népszerűsítésének a szolgálatába állította, mert — miként írja — az „mozgalommal, izgalommal töltötte meg a kabarét és az új eszmék, irányok, világnézetek harcossai közé sorozta” (253. l.). Az új magyar irodalom megszólaltatása része volt egy jól átgondolt programnak, amelynek keretében az egész magyar kultúrát birtokába vette a kabaré

(251—252. l.). Mindezek ismeretében érthető aztán, hogy a kabaréban a munkásság is saját fórumára ismert (268—270. l.). A Párizs, 1913. a kabaré regényének második része a tízes évek Párizsáról és általában Franciaországról ad sokoldalú képet. Kilenc portré (Bródy, Móricz, Janka, Osvát, a fiatal Ady, Szomory, Eötvös K., Ujházy Ede, Gárdonyi Géza) zárja a könyvet: ezek lírai ihletésű írások, de szépségükön túl egy-egy olyan motívumot is tartalmaznak, amit az irodalomtörténezs olvasó nyersanyagként használhat. Kellér Andor szép bevezetője — Az öregedő Nagy Endre — nem pályaképet, hanem kitűnő arcképet ad.

S végül van ennek a kitűnő könyvnek anyagán túl egy Nagy Endrére vonatkozó jelentősége is: élete nagy dilemmáját, hogy ti. író-e vagy konferanszié váljék belőle, itt sikerült egyensúlyba hozni: megadatott neki — e három könyvvel —, hogy mint rangos szépirodalom maradjon meg az olvasó emlékezetében. Nagy meglevenítő képességgel ábrázolja szűkebb témáján túl az egész korabeli életet: a legemlékezetesebb portréi (Bálint Dezső, Kossuth Ferenc stb.), de a magyar arisztokráciát bemutató részt sem egyhamar felejtje el az olvasó. A Nagy Endre maga készítette — és Réber László illusztrációi kitűnőek. A szövegeket némileg rövidítették.

Varga József

EMLEKKÖNYV KELEMEN LAJOS SZÜLETÉSÉNEK NYOLCVANADIK ÉVFORDULÓJÁRA

Szerkesztette Bodor András, Cselényi Béla, Jancsó Elemér, Jakó Zsigmond és Szabó T. Attila. Kolozsvár 1957. Tudományos Könyvkiadó (Bukarest). 699 l.

Kelemen Lajos neve jól ismert mindazok előtt, akik az utóbbi fél évszázadban bármilyen vonatkozásban Erdély múltjával foglalkoztak. Személyét elsősorban az a fáradhatatlan gyűjtőmunka tette ismertté és megbecsültté, mind a Román Népköztársaságban, mind hazánkban, amellyel az egykori Erdélyi Múzeum Egyesület levéltárát hosszú évtizedekig gazdagította, és még inkább az a páratlanul önzetlen segítőkészség, amellyel önnön kutatási eredményeit bárkinek rendelkezésére bocsátotta. Bizvást elmondhatjuk: az ő hatalmas felkészültsége és puritán egyénisége nemzedékeknek szolgált már és szolgál ma is példaképül, a tudományos munka területén éppen úgy, ahogyan emberiség dolgában is.

A kitűnő tudós 80. születésnapjára a Bukaresti Tudományos Könyvkiadó, tanítványainak és tisztelőinek 45 tanulmányát magában foglaló, 699 oldal terjedelmű emlékkönyvet jelentetett meg. Az egyes

cikkek szerzői között egyaránt találunk Magyarországon és Romániában élő román, szász és magyar nemzetiségű kutatókat; Kelemen Lajossal majdnem egyidőseket, és ugyanígy, a mai fiatalabb nemzedék képviselőit is.

A kötet tanulmányai Kelemen Lajos sokfelé ágazó munkásságának megfelelőleg igen sokfélék; az ókortól a XIX. század második feléig tárgyalják az Erdélyben élt népek történetét, művelődéstörténetét, művészettörténetét és így tovább.

Kifejezetten irodalomtörténeti jellegű tanulmány viszonylag kevés van a Kelemen Lajos Emlékkönyvben, mint ahogy Kelemen Lajos életművének is csak kisebb része érinti az irodalomtörténeti problémákat. Mégis haszonnal forgatja az egész kötetet az irodalomtörténezs is, mivel a cikkek tanulságai sok tekintetben gyümölcsözőnek az ő számára is.

E vaskos kötet teljes anyagának ismerete-

tése messze meghaladná egy recenzió kerekeit. Így csak néhány cikket említhetünk meg, szinte izelítőül.

*

A könyv legnagyobb részét a művészet-történeti írások foglalják el. Elsőként kell megemlíteni Entz Géza *Elmészek és mesterek az erdélyi gótikában* című, gazdag okleveles anyagra építő tanulmányát, mely a polgárság szerepének fokozatos erősödését, a művészi öntudat lassú kibontakozását szemlélteti a középkorvégi Erdélyben, egészen a reneszánsz művészet első képviselőinek megjelenéséig.

Igen sokat mond az irodalomtörténész számára Jakó Zsigmond tanulmánya, mely a városi levéltár anyaga alapján ismerteti a XVI—XVII. századi kolozsvári polgárság otthonkultúráját. E cikk alapján szemléletes képet nyerünk a reneszánsz kori Erdély polgári életformájáról, s éppen ezáltal, ha közvetve is, számos irodalmi jelenség megértéséhez juthatunk közelebb.

Benkőné, Nagy Margit cikke a bethlenszentmiklósi kastély építéséről szól; az emlékiratíró Bethlen Miklós építési tevékenységével foglalkozik. E téma irodalomtörténeti vonatkozásait szinte felesleges hangsúlyoznunk.

Hasonlóképpen ez a helyzet Dani János *Szathmári Papp Károly gyermekkoráról* szóló tanulmányával is. E munka fontos adalékokkal szolgál a művész életművének, egyéniségének végre elfogulatlan és tárgyias magyarázatához. Aki a XIX. századeleji Erdély irodalom- és kultúrtörténeti vonatkozásait kutatja, az itt megírtak ismeretében teljesebb képet kap az eddigieknél az erdélyi reformkor már kezdetekben megmutatózó belső ellentmondásairól és útvesztőiről is.

A mi szemszögünkől nézett határterületi témák fontossága a kötet iskola-, könyvtár-, múzeum- és levéltártörténeti tanulmányai-ban ugyancsak megmutatkozik. Az erdélyi könyv- és levéltárak a régebbi magyar irodalomtörténet igen sok, részben még feltáratlan forrását őrzik. A nagyenyedi, a marosvásárhelyi és a kolozsvári iskolák tanárai és diákjai között a XVI. századtól a XIX. századig számos jelentős író található; az említett „tanodák” nem egyszer tűzfészkei voltak a haladó kulturális és politikai mozgalmaknak. Az emlékkönyv ilyen tárgyú tanulmányai a következők: Benczédi Pál: *A volt kolozsvári unitárius kollégium könyvtárának kéziratáráról*, Farczády Elek: *A marosvásárhelyi Bolyai Tudományos Könyvtár (a volt református kollégium könyvtára)*, Benkő Samu: *A marosvásárhelyi kollégium diákjainak művelődési törekvései a múlt század harmincas éveiben*, Vita Zsigmond: *A nagy-*

enyedi kollégium múzeumának kialakulása, Szentmártoni Kálmán: *Adatok a torockói iskola történetéhez* és Kiss András: *Kolozsvár levéltára rendjének fejlődése a XVI. századtól a XVIII. század végéig*.

A könyv kultúrtörténeti anyagából a régi irodalomtörténet kutatóit is érdekelheti Bónis György jogtörténeti tanulmánya, amely a XV. századi somogyvári formuláskönyvről szól, s még inkább Tóth Kálmán írása, amely a Heltai-nyomdát a XVII. század elején újjászervező Makai Nyirő János deák működését ismerteti.

Ami az emlékkönyv történeti és gazdaságtörténeti részét illeti, az kiváltképpen hasznára válik az irodalomtörténészeknek. Ahogyan ugyanis magyarországi viszonylatban elkerülhetetlen, hogy a reformkor irodalmának kutatója ne ismerje például Berzeviczy tevékenységét és elveit (melyek, ha áttételesen is, hatással voltak a korabeli közgondolkozásra), ugyanúgy szükséges, hogy mindazok, akik e kor erdélyi pendantejét vizsgálják, behatóan ismerjék Csetri Elek igen hasznos írását a racionális gazdálkodás 1848 előtti erdélyi intermezzójáról (*Kelemen Benjámín, a haladó gazda*).

Hasonló összefüggések miatt, ám még nagyobb nyomatékkal ez mondható el Victor Chereșteșiu írásáról is (Martie 1848 — a romániai din Transilvania), mely egy ugyan-csak az ő tollából származó másik cikkel együtt megfontolandó és lényeges megállapításokkal járul hozzá népeink közös múltjának az eddigieknél igazabban megértéséhez. E téma fontosságát nem lehet eléggé hangsúlyozni.

I. Tóth Zoltán posthumus tanulmányrészletének (*Bălcescu, az ember*) is ezért van különleges fontossága. Az ő műve a mi számunkra nemcsak tárgyiasága miatt példaszertű, hanem azért is, mert hangja a szív mélyéről fakad; a baráti népnek szóló őszinte megbecsülés és tisztelet hatja át, úgy, ahogyan ez tendenciaként az egész emlékkönyv szelleméből, valamint az ünnepelelt Kelemen Lajos életművéből egyébként is következik.

*

Bőven folytathatók még e szükségképpen szűkre szabott felsorolást. Kós Károly tanulmánya — *Orbán Balázs, a néprajzkutató* — ezt éppen úgy megérdemelné, ahogyan Mihail Dan munkája is (*Hunyadi János hadseregének összetétele és jellege*). Szükséges még szót ejteni a minket legjobban érintő részről is.

Mint említettük, e kiadvány irodalomtörténeti anyaga, érthető okok következtében, aránylag szűkre szabott. Kárpótlásul szolgál azonban az, hogy e részt Jancsó Elemér és Kristóf György jeles cikkei kép-

viselik. Az előbbi *A jakobinus-mozgalom hazai hagyományai* c. értekezésével, az utóbbi *Meltzl Hugo, a kolozsvári Petőfi-irodalmi iskola* c. tanulmányával szerepel a könyv munkatársai sorában.

Jancsó Elemér. Magyarországon jól ismert kutatásaihoz pontosan beleépül mostani munkája. Azt a korszakeletet idézi — mint annak legjobb romániai ismerője —, amely az Erdélyben járt Kazinczyt fogadta annak idején, és amelynek végleges feltárása még izgató eredményekkel kecsegtet. Gondoljunk csak az idősebb Wesselényi Miklós és a jakobinus-mozgalom még távolról sem felderített kapcsolataira, mindazokra a momentumokra, amelyek az erősen politikai érdeklődésű és hajlamú Wesselényit kényszerből, végül is kultúrpolitikussá, szenvedélyeinek hódoló külön főúrrá formálták!

Kristóf György tanulmánya egy ettől messze eltérő időből veszi tárgyát. A tőle kapott összegezés és értékelés aktualitása napnál világosabb. Mindannyian éreztük, hogy Meltzl újabban már-már elfeledett alakja az újabb magyar irodalomtörténet-írás adósságai közé tartozik. E tanulmány haszna nyilvánvalóan akkor fog megmutat-

kozni, amikor (reméljük, nem sokára) sor kerül majd a magyar irodalomtörténetírás történetének régóta esedékes marxista feldolgozására is.

A Kelemen Lajos Emlékkönyv ennyiben a jövőt előlegezi. És még egy másik vonatkozásban is. Meg kell említeni ugyanis, hogy e rangos gyűjtemény utolsó cikkéként a *Kelemen Lajos életrajzi adatai és tudományos munkássága* c. összegezését olvashatjuk. E bibliográfiai gyűjtés szerzője Kelemen Lajos hí tanítványa, a hazánkban is jól ismert nyelvész és irodalomtörténész professzor, Szabó T. Attila. Az ő munkája kétségtelenül a jövőben fog kamatozni. Egészen biztos, hogy összeállítását a legkülönbébb tudományágak kutatói haszonnal fogják használni. Már csak azért is, mivel Kelemen Lajos egyes, olykor fél évszázada írott cikkei annak idején elszórtan, részben rejtjelesen jelentek meg, s így egyikük-másikuk ma már „felfedezésre” szorul. E cikkeket éppen ezért kivételes öröm így, rendszerezve és csokorba gyűjtve látni, azzal a biztos hittel, hogy holnap, holnapután bőséges ismeretanyagot meríthetünk belőlük.

Pirnánt Antal—Somogyi Sándor

NEMESKÜRTY ISTVÁN: BORNEMISZA PÉTER AZ EMBER ÉS AZ ÍRÓ

Bp. 1959. Akadémiai K. 558 I. 1 térk. (Irodalomtörténeti Könyvtár. 4.)

„Nyissuk ki most a könyvet, elevenedjen fel újra a XVI. század világa.” Így vezeti be Nemeskürty Bornemisza Folio-postillájának tárgyalását. Ez áll egyszersmind az ő művére is, mely egy író-sors ábrázolásán túlmenően egész korának képét is törekszik megrajzolni. Író-sors ábrázolása nem jelent azonban minden részletre kiterjedő életrajzot. A szerző programul tűzi, hogy nem kívánja ismételni azt, amit Schulek Tibor kitűnő biográfiájából, az *Ördögi kísértetek* Eckhardt Sándor által gondozott kritikai kiadásának jegyzeteiből és egyéb újabb részlettanulmányokból ismerünk. Persze adatszerűen újat keveset tud nyújtani: mindössze két levelet sikerült felkutatnia a nagyszombati levéltárban, melyek Bornemisza Semptéből való kiütetésének dátumát segítenek közelebbről meghatározni (313. l.) és a Postillának esetleges egyedüli külföldi mintájaként Nicolaus Hemmingius dán lelkész, Melanchton-tanítvány (377—378. l.) eddigi elhanyagolt munkájára tudja ráirányítani a figyelmet.

A rendelkezésre álló életrajzi adatoknak kimerítő felsorolásában, világos csoportosításában és kritikai megrostálásában, amivel a diskurzív elbeszélés módszerét helyettesíti, rejlik a könyv első érdeme. Bornemisza V. Postilla-kötetének életrajzi vázlatában és a

Folio-postillákban hemzsegő önvallomásokban többszörös fogalmazással előkerülő megnyilatkozások így világosan állnak az olvasó szemei előtt. Persze az életrajz eddigi hiányait így sem lehet pótolni, a meglévő adatokból való kombinálás pedig nem mindig meggyőző. Tudjuk, hogy Bornemisza a kassai kaland után onnan 1554-ben volt kénytelen elmenekülni. Maga elmondja, hogy három év múlva újból fogságba került, majd 8 évet töltött Német- és Olaszországban. Nemeskürty ebből azt következteti, hogy a jelzett három évet Bornemisza itthon töltötte, s 1557-ben ment külföldre, mégpedig előbb Itáliába (1557 tavaszától őszig), azután Bécsbe (1557—62), végre Wittenbergbe (1562—1563). Nem tekintve azt, hogy ily részletes útinaptarra semmi támaszpontot nem bírunk, s a 8 év így 1565-re vezetne, holott Bornemiszt jóval hamarabb itthon tudjuk, az, hogy ő Németországot előbb említi Olaszországnál, és hogy Huszt várából búcsúzik hazájától — mert bizonyára északnak indul hamar elhagyva a magyar területet s nem nyugatra, mi még hosszú napokon keresztül honi földön marasztotta volna—a wittenbergi tartózkodást tételezi fel elsődlegesnek és huzamosabbnak. Kassai protestáns kiállása, későbbi viszonya Me-